राजवंशी समुदायका महिलाहरुको गर्भावस्था र सुत्केरी स्याहारमा श्रीमान्‌को भूमिका

प्रस्तोता
जानुका राजवंशी
क्याम्पस रोल नं - ११८
परीक्षा रोल नं.-२१४००२१
त्रि.वि. द. नं.-९-२-५८६-१५-२००७
शैक्षिक वर्ष :२०६९/०७०

त्रिभुवन विश्वविद्यालय शिक्षाशास्त्र
सङ्कायअन्तरगत स्नातकोत्तर दोस्रो वर्षको जनसंख्या
शिक्षामाशोधपत्र (५९८)को आंशिक परिपूर्तिका लागी तयार पारिएको शोधपत्र

सुकुना बहुमुखी क्याम्पस
स्वास्थ्य तथा जनसंख्या शिक्षा विभाग
सुन्दरहरैचा, मोरङ

२०७६

प्रतिवद्धता पत्र

म यो घोषाणा गर्दछु कि झापा जिल्ला कचनकवाल गा.पा. वार्ड नं. ३ मा अवस्थित “राजवंशी समुदायका महिलाहरुको गर्भावस्था र सुत्केरी स्याहारमा श्रीमानको भूमिका” विषयमा अध्ययन गरिएको छ । यस अनुसन्धानलाई पूरा गर्ने क्रममा अनुसन्धानका सम्पूर्ण नीतिनियमहरूको पालन गरी तयार पारिएको छ । यस अनुसन्धानमा अघिल्ला अध्ययन अनुसन्धानलाई हुबहु नसारी आफ्नो भाषाशैलीमा तयार पारिएको छ । यो अनुसन्धान तयार पार्दासम्म आज भन्दा अगाडी कहि कतै पेश नगरी आफैले तयार पारेको छु ।

जानुका राजवंशी

एम. एड्. दोस्रो वर्ष

कृतज्ञताज्ञापन

त्रिभुवन विश्वविद्यालय, शिक्षाशास्त्र सङ्काय, स्वास्थ्य तथा जनसंख्या विभाग सुकुना बहुमुखी क्याम्पस अन्तर्गत एम. एड्. दोस्रो वर्षको शोधपत्र पूरा गर्न “राजवंशी समुदायका महिलाहरुको गर्भावस्था र सुत्केरी स्याहारमा श्रीमानको भूमिका”शीर्षकमा तयार पारिएको अनुसन्धान हो ।

यो अनुसन्धान तयार पार्ने सिलसिलामा मुख्यतः आफ्नो अमूल्य सल्लाह, सुझाव र मार्गनिर्देशन प्रदान गर्नुहुने सुकुना बहुमुखी क्याम्पसका श्रद्धेय गुरुहरू क्याम्पस प्रमुख चन्द्रमणि राई, अर्जुनराज अधिकारी,स्वास्थ्य तथा जनसंख्या शिक्षा विभागका प्रमुख जनार्दन गुरागाई तथा शोधनिर्देशक सन्तोष गौतमर विषय शिक्षकहरूप्रति हार्दिक कृतज्ञता प्रकट गर्दछु । यसै गरी झापा जिल्ला कचनकवल गा.पा. वार्ड नं. ३ मा अवस्थित सम्पूण वासिन्दा विशेषगरि सुत्केरी महिलाप्रति धन्यवाद ज्ञापन गर्न चाहन्छु ।

यो अनुसन्धान तयारीमा सहयोग पुऱ्याउनु हुनेसहपाठी साथीहरू तथा कम्प्युटर टङ्कनमा सहयोग गर्नुहुने टिना कम्प्युटरखोर्सानेका श्री यज्ञमणि निरौलालाई धन्यवाद दिन चाहन्छु ।

जानुका राजवंशी

एम. एड्. दोस्रो वर्ष

शोधसार

त्रिभुवन विश्वविद्यालय स्वास्थ्य तथा जनसंख्या शिक्षा विभाग अन्तर्गत स्नातकोत्तर तह दोस्रो वर्षको जनसंख्या शिक्षाको आशिक आवश्यकता पूरा गर्न यो प्रतिवेदन तयार गरिएको छ। यस अध्ययनको लागि त झापा जिल्लाको कचनकवल गाउँपालिका वडा नं. ३ मा बसोबास गर्ने राजवंशी सामुदायका महिलाहरुको गर्भावस्था र सुत्केरी स्याहारमा श्रीमान्को भूमिका भन्ने शीर्षक छनोट गरिएको छ।

यो अनुसन्धान मुख्यतया तिन ओटा उद्देश्यहरु अध्ययन क्षेत्रका राजवंशी सामुदायका महिलाको शैक्षिक अवस्था र त्यसले गर्भावस्थाको हेरचाह र सुत्केरी स्याहारमा पारेको प्रभाव पत्ता लगाउन, राजवंशी समुदायमा महिलाहरुको गर्भावस्थाको अवस्था पत्ता लगाउन र राजवंशी समुदायमा सुत्केरी महिलाको स्याहारमा श्रीमान्को भूमिका पत्ता लगाउन रहेको छ। कचनकवल गाउँपालिका वडा नं. ३ का राजवंशी समुदायका गर्भावस्था र सुत्केरी महिलाहरुमा सीमित रहेको यो अनुसन्धान व्याख्यात्मक र विश्लेषणात्मक ढाँचामा आधारित भई परिमाणात्मक विश्लेषण गरिएको छ। अन्तर्वार्ता सूचीको माध्यमबाट प्राथमिक तथ्याङ्क सङ्कलन गरिएको छ। तथ्याङ्क सङ्कलन गर्ने क्रममा प्रश्नावली निर्माण गरेर पूर्व परीक्षण गरी शोध निर्देशक कहाँ प्रश्नावलीमा रहेका कमी कमजोरीहरु हटाउने कार्य गरिएको छ। यस अध्ययन क्षेत्रमा राजवंशी समुदायका ७५० जना गर्भवती तथा सुत्केरी महिलामध्ये उद्देश्यमूलक नमुना छनोट विधि प्रयोग गरी ३७० जना गर्भवती तथा सुत्केरी महिलाबाट उनीहरुको घरघरमा पुगी आवश्यक तथ्याङ्क सङ्कलन गरिएको छ। यस अध्ययनमा विवाह गर्दा ६५ प्रतिशत निरक्षर र ३५ प्रतिशत साक्षर रहेको सबैभन्दा बढी कृषि २०.०३ प्रतिशत, सरकारी २० प्रतिशत, गैरसरकारी १९, स्वरोजगार २१.८७ अन्य २० प्रतिशत रहको, प्राथमिक तह उत्तीर्ण गर्ने सबैभन्दा बढी ६०.९३ प्रतिशत, माध्यमिक तह पास गर्ने १६.४० प्रतिशत, +२ पास गर्ने १०.९३ प्रतिशत, स्नातक तह पास गर्ने ९.३८ प्रतिशत, स्नातकोत्तर पास गर्ने १.५६ प्रतिशत र अन्य तह वा षिय पास गर्ने ०.७८ प्रतिशत रहेको पाइयो। त्यस्तै २१.८७ प्रतिशत मुस्लिम धर्म मान्ने रहेको साथै बच्चा बिरामी हुँदा जचाउन १४.०६ प्रतिशतले स्वास्थ्य चौकी, १५.१९ वर्षका ३९.८५ प्रतिशत महिलाले विवाह गरेका र १५ वर्षभन्दा कम उमेर समूहका १४.८५ प्रतिशत महिलाले विवाह गरेका छन्। पहिलो बच्चा जन्माउँदाको उमेरमा सबैभन्दा बढी १५-२० वर्षमा ४३.७५ प्रतिशत उत्तरवालाले पहिलो बच्चा

जन्माएका र २०-२५ वर्षमा ३९.८५ प्रतिशत महिलाले पहिलो बच्चा र त्यस्तै २५-३० वर्षका उमेरमा पनि १६.४० उत्तरदाताले पहिलो बच्चा जन्माएको पाइयो । महिलाहरुमध्ये १७.९७ प्रतिशत महिलाले एक जना मात्र बच्चा जन्माएका छन् भने ४७.६५ प्रतिशत महिलाले २ जना २२.६५ प्रतिशत महिलाले ३ जना, ११.७३ प्रतिशत महिलाले ४ वा सोभन्दा बढी बच्चा जन्माएका छन् । अनुसन्धानको क्रममा उत्तरदाताको गर्भजाँचको विवरण हेर्दा ६.२५ प्रतिशतले गर्भजाँच नगराएको र अन्यले सामान्यतया पाँच पटकसम्म गर्भाजाच गराएको पाइयो । अध्ययन क्षेत्रमा सबैभन्दा बढी ४९.२२ प्रतिशत महिलाले घरको भुइमा सुत्केरी गराएका छन् भने ३०.४८ मात्र सुरक्षित रुपमा सफा प्लाष्टिक र कपडाको प्रयोग गरी बच्चा जन्माउँछन् । सुत्केरी सामग्री बाकसको प्रयोग ६७.९७ प्रतिशतले प्रयोग गरेका छैनन् । ३२.८१ प्रतिशत बच्चालाई पुरै खोप लगाएको र ७.८२ प्रतिशतले अझैसम्म पनि बच्चालाई कुनै पनि खोप नलगाएका बताएका छन् । नमुना छनौटमा परेका महिलाहरुले १ वर्षसम्म स्तनपान गराएको ७८.९१ प्रतिशत, २ वर्ष गराएको १०.१५ प्रतिशत, ३ वर्ष गराएको ७.०३ प्रतिशत र ३ वर्षभन्दा माथि ३.९१ प्रतिशत रहेका छन् । गर्भावस्था एक जटिल समयमा पनि गर्भवति महिलाको परिवारका अन्य ३०.४६ सदस्यले नगरेको ६९.५३ प्रतिशत सदस्यले हेरचाह गरेको पाइयो । गर्भजाँच गराउन ५३.९० प्रतिशत श्रीमानले अस्पताल लगेको र ३२.१५ प्रतिशत श्रीमानले स्वास्थ्य चौकी र १०.९५ प्रतिशतले अन्य क्षेत्रमा गर्भजाँच गराएका छन् । गर्भवती अवस्थामा ७.५ प्रतिशत परिवारका सदस्यले आइरन चक्की खुवाएको र १२.५ प्रतिशतले नखुवाएको पाइयो । नमुना छनौटमा परेका सुत्केरी महिलालाई साविक खानाको साथमा ५६.२५ प्रतिशत परिवारले माछा मासु, १०.९४ प्रतिशत घ्यू/मह, १७.९६ प्रतिशतले फलफूल ८.५९ प्रतिशतले ज्वानोको रस र ६.२५ प्रतिशतले जाँड रक्सी खुवाएको पाइयो भने ७.९७ प्रतिसतले सुत्केरी अवस्थामा श्रीमानको सहयोग लिने गरेको र १७.९७ प्रतिशतले स्वास्थ्य कार्यकर्ताको सहयोग लिएको भने २५ प्रतिशतले १५ दिनमात्र पनि आराम दिएको पाइयो । त्यसैले अध्ययन क्षेत्रमा राजवंशी समुदाया गर्भवती तथा सुत्केरी महिला स्याहारसँग सम्बन्धित कार्यक्रमहरु सञ्चालन गरी महिलाहरु साथै सम्पूर्ण घर परिवारका सदस्यहरुलाई जानकारी दिई सचेत गराई व्यवहारमा लागु गर्न सक्ने बनाउनुपर्ने देखिन्छ ।

विषय सूची

शीर्षक	पेज नं.
प्रतिवद्धता पत्र	ख
सिफारिस पत्र	ग
स्वीकृति पत्र	घ
कृतज्ञता ज्ञापन	ङ
शोधसार	च
विषयसूची	ज
तालिकासूची	ट
चित्रसूची	ठ
संक्षेपीकरण सुची	ड
परिच्छेद एक : परिचय	
१.१ अध्ययनको पृष्ठभूमि	१
१.२ समस्याको कथन	५
१.३ अध्ययनको उद्देश्य	६
१.४ अध्ययनको महत्व	६
१.५ अनुसन्धानात्मक प्रश्नहरू	७
१.६ अध्ययनको परिसीमा	७
१.७ प्रयोग भएका परिभाषित तथा प्राविधिक शब्दहरू	८
परिच्छेद दुई : सम्बन्धित साहित्यको पुनरावलोकन	
२.१ सैद्धान्तिक साहित्यको पुनरावलोकन	१०
२.२ व्यावहारिक साहित्यको पुनरावलोकन	१२
२.३ पुनरावलोकनको उपादेयता	१५
२.४ अवधारणात्मक ढाँचा	१६
परिच्छेद तीन : अध्ययनको विधि र प्रक्रिया	
३.१ अध्ययनको ढाँचा र विधि	१८
३.२ जनसङ्ख्या, नमुना र नमुना छनौट रणनीति	१८
३.३ अध्ययन क्षेत्र	१९

३.४ तथ्याङ्क सङ्कलनका स्रोतहरू १९
३.४.१ प्राथमिक स्रोत १९
३.४.२ द्वितीय स्रोत १९
३.५ तथ्याङ्क सङ्कलनका साधन र तरिका १९
३.६ तथ्याङ्क सङ्कलन प्रक्रिया २०
३.७ तथ्याङ्कको व्याख्या र विश्लेषण प्रक्रिया २०

परिच्छेद चार : तथ्याङ्कको व्याख्यातथा विश्लेषण

४.१ सुत्केरी महिलाहरूको साक्षरताको अवस्था २२
४.१.१ उत्तरदाताको विवाह गर्दाको शिक्षा सम्बन्धी विवरण २२
४.१.२ उत्तरदाताको पेसा सम्बन्धी विवरण २३
४.१.३ उत्तरदाताको शैक्षिक अवस्था सम्बन्धी विवरण २४
४.१.४ उत्तरदाताको धर्म सम्बन्धी विवरण २५
४.१.५ बच्चा बिरामी हुँदा जचाउने स्थान सम्बन्धी विवरण २८
४.२ बच्चाको स्याहारको अवस्था २९
४.२.१ उत्तरदाताको विवाह गर्दाको उमेर सम्बन्धी विवरण २९
४.२.२ पहिलो बच्चा जन्माउँदाको उमेर सम्बन्धी विवरण ३०
४.२.३ बच्चा जन्माउने महिलाहरूको स्वास्थ्य अवस्था सम्बन्धी विवरण ३०
४.२.४ गर्भ जाँच सम्बन्धी विवरण ३१
४.२.५ घरमा बच्चा जन्माउँदाको स्थान सम्बन्धी विवरण ३२
४.२.६ सुत्केरी सामग्री बाकसको प्रयोग सम्बन्धी विवरण ३३
४.२.७बच्चालाई लगाएको खोपसम्बन्धी विवरण ३४
४.२.८ बच्चालाई स्तनपान गराइको समय सम्बन्धी विवरण ३५
४.२.९ बच्चालाई थप खानेकुरा खुवाएको समय सम्बन्धी विवरण ३६
४.२.१० बच्चाको खाना र खाजा सम्बन्धी विवरण ३६
४.३ सुत्केरी महिलाको स्याहारमा परिवारको भूमिका सम्बन्धी विवरण ३७
४.३.१ गर्भावस्थामा श्रीमतीको हेरचाह सम्बन्धी श्रीमानको विवरण ३७
४.३.२ श्रीमतीको गर्भजाँच गराउन लगेको स्थान सम्बन्धी विवरण ३८
४.३.३ गर्भावस्थामा आइरनचक्की खुवाएको, नखुवाएको सम्बन्धी विवरण ४०

४.३.४ सुत्केरी अवस्थामा खुवाएको थप खानासम्बन्धी विवरण ४०
४.३.५ सुत्केरी अवस्थामा सहयोग गर्ने व्यक्ति सम्बन्धी विवरण ४१
४.३.६ सुत्केरी अवस्थामा आराम दिएको समय सम्बन्धी विवरण ४२
४.४ प्राप्ति र सारांश ४३
४.४.१ प्राप्ति ४३

अध्याय पाँच : सारांश, निष्कर्ष र सुझावहरू

५.१ सारांश ४६
५.२ निष्कर्ष ४७
५.३ सुझाव ४९
५.३.१ सुधारका लागि सामान्य सुझावहरू ४९
५.३.२ अभ्यास तहका लागि सुझावहरू ५०
५.३.३ अनुसन्धान तहका लागि सुझावहरू ५०
सन्दर्भ सूची
अनुसूची

तालिका सूची

शीर्षक	पेज न.
तालिका नं. १ : उत्तरदाताको विवाह गर्दाको शिक्षा सम्बन्धी विवरण	२३
तालिका नं. २ : उत्तरदाताको पेसा सम्बन्धी विवरण	२४
तालिका नं. ३ : उत्तरदाताको शैक्षिक अवस्था सम्बन्धी विवरण	२५
तालिका नं. ४ : उत्तरदाताको धर्म सम्बन्धी विवरण	२७
तालिका नं. ५ : बच्चा बिरामी हुँदा जचाउने स्थान सम्बन्धी विवरण	२८
तालिका नं. ६ : उत्तरदाताको विवाह गर्दाको उमेर सम्बन्धी विवरण	२९
तालिका नं.७ : पहिलो बच्चा जन्माउँदाको उमेर सम्बन्धी विवरण	३०
तालिका नं.८ : बच्चा जन्माउने महिलाहरूको स्वास्थ्य अवस्था सम्बन्धी विवरण	३१
तालिका नं. ९ : महिलाहरूको गर्भजाँच सम्बन्धी विवरण	३२
तालिका नं. १० : घरमा बच्चा जन्माउँदाको स्थान सम्बन्धी विवरण	३३
तालिका नं. ११ : सुत्केरी सामग्री बाकसको प्रयोग सम्बन्धी विवरण	३४
तालिका नं. १२ : बच्चालाई लगाएको खोप सम्बन्धी विवरण	३४
तालिका नं. १३ : बच्चालाई स्तनपान गराएको समय सम्बन्धी विवरण	३५
तालिका नं. १४ : बच्चालाई थप खानेकुरा खुवाएको समय सम्बन्धी विवरण	३६
तालिका नं. १५ : बच्चाको खाना र खाजा सम्बन्धी विवरण	३७
तालिका नं. १६ : गर्भावस्थामा श्रीमतीको हेरचाह गर्ने सम्बन्धी श्रीमानको विवरण	३८
तालिका नं. १७ : श्रीमतीको गर्भाजाँच गराउन लगेको स्थान सम्बन्धी विवरण	३९
तालिका नं. १८ : गर्भावस्थामा आइरन चक्की खुवाएको नखुवाएको सम्बन्धी विवरण	४०
तालिका नं. १९ : सुत्केरी अवस्थामा खुवाएको थप खानासम्बन्धी विवरण	४१
तालिका नं. २० : सुत्केरी अवस्थामा सहयोग गर्ने व्यक्ति सम्बन्धी विवरण	४२
तालिका नं. २१ : सुत्केरी अवस्थामा आराम दिएको समय सम्बन्धी विवरण	४२

चित्र सूची

शीर्षक	पेज न.
चित्र नं. १ : अवधारणात्मक ढाँचा	१७
चित्र नं. २ : श्रीमतीको गर्भाजाँच गराउन लगेको स्थान सम्बन्धी विवरण	३९

संक्षेपीकृत सूची

एम.एड.	: मास्टर अफ एजुकेशन
उ.मा.वि.	: उच्च माध्यमिक विद्यालय
उपप्रा.	: उपप्राध्यापक
के.त.वि.	: केन्द्रीय तथ्याङ्क विभाग
क्र.सं.	: क्रम संख्या
गा.पा.	: गाउँपालिका
न.पा.	: नगरपालिका
आ.भू.	: आधारभूत
प्रा.	: प्राध्यापक
प्रा.वि.	: प्राथमिक विद्यालय
प्रा.लि.	: प्राइभेट लिमिटेड
मा.वि.	: माध्यमिक विद्यलय
त्रि.वि.	: त्रिभुवन विश्वविद्यालय
सहप्रा.	: सहायक प्राध्यापक
AIDS	: Acquired Immune Deficiency Syndrome
HIV	: Human Immuno Virus
ICPD	: International Conference on Population and Development
UNESCO	: United Nations Educational Scientific and Cultural Organization
WHO	: World Health Organization